

Den rige hjælpe den fattige

En undersøgelse af skattemandtallet fra Næsbyhoved
len 1511

AF

HÅKON BENNIKE MADSEN

I 1507 forekommer for første gang i skattebrevene vedrørende udskrivning af ekstraordinære skatter det senere så almindelig anvendte udtryk »den rige hjælpe den fattige«, hvorved man forstod, at skatten inden for mindre skattelæg skulle præsteres efter den enkelte skattepligtiges økonomiske ydeevne. Princippet er dog betydelig ældre. Allerede ved udskrivningen af en landehjælp 1467, hvor de skattepligtige blev lagt i læg på 4 mænd, »rige og fattige«, blev det bestemt, at den enkelte inden for lægget skulle yde efter »sin formue«¹ Skattelæg nævnes så tidligt som i 1458². Rimeligvis har princippet om skat efter evne som i Sverige været kendt siden begyndelsen af det 15. århundrede³.

Skattebrevet fra 1507 har følgende ordlyd:

¹ Rep. 2. r. II nr. 2316.

² Rep. 2. r. I nr. 910; jfr. Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. Årh. (1903), 548. I en landehjælp, udskrevet året før, betaler dog hver skattepligtig 1 lybsk mark (Rep. 2. r. I nr. 726).

³ I Sverige har princippet været praktiseret allerede i 1403; se Lönnroth: Statsmakt och Statsfinans i Göteborg Högskolas Årsskrift XLVI (1940), 176 f. Derimod er det næppe troligt, at princippet har været kendt i 14. årh.; se Aarsberet. fra Geheimearch. V, 56, § 5 (sml. Will. Christensen: anf. v., 530—31), hvor fynboerne 1396 afkræves 10 lodemark af hvert sogn, mens jyderne betaler 12 grot af hvert hus.

»Forre swadane for:ne merckelige tager . . . .¹, tesliges nw oc fore andre wore og riigens besønderlige leygligheders skyllid haffuer wort elskelige Danmarcks rigens rad, nw her hoss oss forsamlæt oc tillstede, vndt oc tilladet oss en møgeligh hielp oc landskatt atmwe fange aff then menige man offuer allt wort riige Danmarck, swa at hwarie fire mend skulle nw inden sanctj Morthenss dag nest komendes giffue oss iijj marck penninge, then riige hielpe then fattige, oc ther fore skall ingen frii være vden gardsædemen, som dageligen arbeide till gode mendz garde, oc tesliges møllere, hierder oc the, som boendes ære paa rætte sogne preste oc diegne garde«².

Skattebrevet knytter altså princippet om skat efter evne til et skattelæg på 4 personer, og samtidig fastslår det, hvilke kategorier af landbefolkningen der var fritaget for at udrede den ekstraordinære skat. Den vigtigste gruppe var den del af adelens gårdsæder, som præsterede et vist hovarbejde på dens hoved- og ladegårde; som i 1467 (delvis 1478) har forudsætningen for skattefriheden sikkert været den, at de ikke har ydet andet til landgilde end dette arbejde³. Det var de såkaldte ugedagsmænd⁴. Endvidere fritager skattebrevet møllere og hyrder og endelig præster og degne for deres embedsgårde. Rette præstegårde havde været fritaget for at yde ekstraordinære skatter meget tidligt, mens degnegårdene var kommet til i det 15. årh. Mens adelens gårdsæder eller ugedagsmænd gøres skattefrie i alle skattebreve fra denne og senere tid, gjaldt møllernes og hyrdernes skattefrihed næppe alle skatteudskrivninger⁵; i det mindste er der fra en lidt senere tid skattebreve, hvor møllerne medtages som skattepligtige⁶. Hvilke grupper der skulle være fritagne

¹ Nemlig udgifterne til krigen med Sverige, prinsessestyr og indløsning af tolden i Helsingør, der var blevet bortpantet i Christiern I's tid.

² Danske Magazin 4. r. II, 156.

³ Jfr. Will. Christensen: anf. v., 544 f.

⁴ Regelen om, at ugedagsmændene for at opnå skattefrihed skulle bo i samme sogn, hvori hovedgården lå, kan ikke findes i denne tid og er formentlig først dukket op i slutningen af Christiern II's eller begyndelsen af Frederik I's regeringstid.

⁵ Også ved landehjælpsudskrivningen 1511 var de fri (Da. Mag. 4. r. II, 158).

⁶ Se Da. Mag. 3. r. V, 92 og 303 og 4. r. I, 130. Her fastslås udtrykkeligt, at ikke engang møllerne skulle gå fri.

for at yde landehjælp bestemtes ved hver enkelt ekstraskats udskrivning, hvis det ikke blot fastsloges, at kun de skulle være fri, som havde været fri fra arildstid. Tendensen gik i første halvdel af det 16. århundrede stærkt i retning af at inddrage flere og flere sociale klasser i ydelsen af de ekstraordinære skatter.

I det følgende vil vi undersøge, hvordan man i datiden har forstået dette udtryk: »den rige hjælpe den fattige«, og hvorledes man har søgt at efterleve denne bestemmelse. Efter skattebrevets ordlyd kan der ikke være tvivl om dets betydning: hvor et læg bestod af fattige og rige, af bedre- og mindrebemidlede, skulle de rige i lægget betale mere end de fattige eller sagt med andre ord, de skulle yde over, mens de fattige tilsvarende skulle yde under gennemsnitsydelsen. Spørgsmålet er så, hvor meget den riges hjælp har betydet for den fattige? Vi vil forsøge at besvare dette ved at undersøge, hvorledes ligningen af de individuelle skattebeløb inden for hvert læg er foregået, og søge at nå frem til de myndigheder, der har haft ansvaret for skattens ligning og opkrævning, og se, hvorledes de har søgt at efterkomme lovens bogstav. Dernæst vil vi prøve at sætte de individuelle skattebeløb i relation til oplysninger om de enkelte skattepligtiges formueforhold og evne til at yde skatten for herigennem at få verificeret, hvorvidt princippet om skat efter evne har været knæsat. I forbindelse hermed skal vi behandle spørgsmålet om, hvilke klasser af landbefolkningen der rent faktisk er gået fri ved skatteudskrivningerne eller har fået nedsat deres skattebeløb.

I.

Det konkrete kildemateriale, vi har til løsning af denne opgave, er som venteligt ret sparsomt. Det er skattemandtallene, der her må være vor hovedkilde. De første bevarede skattemandtal er netop fra denne tid. De findes i rigsarkivet i pakken: »Forskellige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber fra Kong Hanses Tid«, specielt læggene 2, 3, 4 a, b, c og 5.

Nr. 2 kaldes i registranten (108 a): Landehjælp af Sjælland (u.å.). Denne formodede landehjælp dækker Smørum og Sokke-

lund herreder. Bønderne står her opført enkeltvis med et bestemt antal okser, altid et lige tal (4, 6, 8 og 12), bælder (nogle af sølv; som regel 1 bælte, i en del tilfælde 2 og i ganske få tilfælde 3), bradser (pladesmykker), bindiker (bånd, brugt til udsmykning) og skeer. At disse ting har været ydet til landehjælp er ganske usandsynligt, når man tager tidens priser på f. eks. okser og den almindelige gennemsnitsydelse pro persona ved landehjælpsudskrivning, der som regel lå på 12—20 skill., i betragtning. Mere nærliggende vil det vel være at opfatte »landehjælpen« som et ligningsgrundlag for udregningen af den enkelte persons skat — men til brug for hvilken skatteudskrivning?¹

Nr. 3: Landehjælp af Tuse og Merløse Herreder. Denne må ganske givet tolkes som en formuesopgørelse. Lægget er opdelt på byer inden for de to herreder, og under personerne i de enkelte byer (mange steder er der kun een) står et beløb, regnet i sølv og penge, der går på alle personerne i byen. Gennemsnitsformuen for den enkelte ligger på 75—100 mark. Foran formuessummerne står mange steder: »han (eller: de) forma«. Denne formueopgørelse er interessant derved, at der ved hver enkelt person angives, hvis tjener han er (f. eks. Jacob Trolles tjener, bispens tjener af Aarhus).

Begge disse lister tyder stærkt på, at den enkelte skattepligtiges formueomstændigheder har været medbestemmende ved påligningen af hans landehjælp, i hvert fald på Sjælland. Desværre kan dette materiale ikke anvendes i denne sammenhæng, da det må formodes kun at være ligningsgrundlaget for en landehjælp, hvorfra det ikke er muligt at nå frem til skattesatserne.

Selve skatteligningen finder vi i nr. 4 a, b og c og 5: Skattemandtal fra Fyn. Ganske vist er disse lister begrænset til en del af øen, men omfatter dog ikke mindre end 6 af de 12 fynske herreder, nemlig de 5: Bjerger, Aasum, Lunde, Skam og Odense herreder, der udgjorde Næsbyhoved len, samt Skovby herred. Til sammenligning med dette materiale, der som nedenfor vist stammer fra 1510—11, er der til alt held bevaret jordebøger fra Næsbyhoved len for årene 1502, 1503, 1505, 1509 og 1510.

Det fynske skattemandtal, der hidtil har været udateret, kan med temmelig stor sikkerhed dateres til året 1511, dog således at affattelsen af det muligvis kan være påbegyndt i slutningen af

¹ Jfr. »De rige Mænd« i Da. Mag. 5. r. II, 38 ff., hvor mange af personerne genfindes, mens ydelserne er lidt anderledes.

1510. På en versoside foroven i skattemandtalskladde 4c under Vigerslev s., Skovby h., findes i højre margin ud for Michell Iordß en note, bestående af tre ord. Det første ord må efter sammenhængen ved andre forekomster læses: »vgiffuen« (= udgivet, altså betalt). De to næste ord i sætningen er relativt letlæselige; der står: »pentecostes 1511«, pinsen 1511. Det vil med andre ord sige, at dette mandtal *ikke* kan være affattet med hjemmel i det 8. sept. samme år udstedte skattebrev¹, selv om dets lægstørrelse og -ydelse passer udmærket til den, vi finder i det fynske mandtal. Hertil svarer, at de få terminer, der har kunnet læses i de stærkt udvidskede og sjusket skrevne marginalnoter (dies Lucii, Jubilate, Tamperlørdag — man må formode i pinsen), peger hen på forår og den tidlige sommer, utvivlsomt også i året 1511. Det til mandtallet svarende skattebrev synes at være gået tabt. Det kan muligvis være fra slutningen af 1510, men mandtallets affattelse — eller i det mindste betalingen af de deri anførte ydelser — må have strakt sig i det ringeste til pinsen 1511². Hvad enten nu mandtallet er fra 2. halvår 1510 eller 1. halvår 1511, så betyder det ikke så meget, da vi jo i 1510-jordebogen og lensregnskabet, der formentlig dækker tiden 1/5 1510—30/4 1511, har et materiale, der tidsmæssigt ligger mandtallet så nært, som det på nogen måde kan.

En særlig værdi får mandtallet derved, at det foreligger i *to* skikkelser; den ene er det egentlige *mandtal* med vedføjede skattesatser, som har cirkuleret mellem landsbyerne, den anden *det register*, der er lenets regnskab over for centralstyrelsen³. For

¹ Da. Mag. 4. r. II, 158.

² Ifølge Allen (De tre nordiske Rigers Historie I, 517—18) bevilgedes på en rigsdag i Kalundborg 3. marts 1510 en overordentlig skat af 20 skill. af hver bonde. Will. Christensen udtrykker (s. 563) tvivl om, at bevillingen skulle have fundet sted på denne rigsdag. At der har været udskrevet en landeskat i dette år, fremgår af en kvittering til Johan Brockenhus på den landehjælp, han oppebar i Krogens len 1510 (Suhms Saml. II, 1, 108—09). Om det fynske mandtal vedrører denne skatteudskrivning, kan ikke siges med sikkerhed, men er vel næppe sandsynligt, hvis Allens opgivelse af datoen for bevillingen er rigtig. Forøvrigt kunne de 20 skill. passe godt til den gennemsnitlige ydelse for hver skatteyder i det fynske mandtal.

³ Denne distinktion gjorde allerede samtiden; se Suhms Saml. II, 2, 18, hvor der tales om, at nogle skattepenge (fra Christian Rantzow på Kalundborg) er indbetalt »efter de regnskabers og registers lydelse, han os derom efter ret *mandtal* overantvordet haver».

nemheds skyld vil vi i det følgende kalde mandtallet for kladden og registret for renskriften. Kladden består af tre små hefter uden omslag, hvorimod renskriften består af et i meget skjoldet pergament indbundet hefte, hvis udskrift for en del er ulæselig, da omslaget netop på dette sted er særlig stærkt skjoldet¹. At det er forskellige personer, der har ført henholdsvis kladder og renskrift, er hævet over enhver tvivl. Hver for sig er de dog i alt væsentligt ført af een mand². Kladderhefterne bærer tydeligvis præg af at være ført under forhold, der for skriveren har været højst ubekvemme, idet de mildest talt er sjusket ført både hvad angår navne og ydelser. Første og sidste side er meget smudsige; man kan ligefrem se på dem, at de har været brugt flittigt. Formentlig er der i tidernes løb forsvundet nogle blade af dem³. Læsningen af person- og stednavne i kladden har til stadighed måttet støttes ved jævnførelser med renskriften, og mange marginalnoter, der kun forekommer i kladden, har overhovedet ikke kunnet læses.

Renskriften er ført med en sirlig, smuk og læselig hånd, hvor navnene står i en snorlige kolonne på hver side. Langt den overvejende del af kladdens navne genfindes i renskriften. En fundamental forskel består i, at skatteansættelserne i kladderhefterne på nogle få undtagelser nær er individuelle⁴, mens renskriften

¹ De to første ord er: «Register fore»; derefter følger et helt ulæseligt ord; det sidste begynder sandsynligvis med «sk.» (skatt?).

² De sidste par sider og et par indsatte navne i renskriften er dog ført af en anden skriver. Helt udelukke muligheden af, at enkelte marginalnoter i kladden er vedføjet af en anden skriver, kan man ikke. Ingen af skriverhænderne har kunnet identificeres i Dronning Christines hofholdningsregnskaber.

³ Se slutningen af Odense herred.

⁴ I nogle sogne meddeler kladden ikke individuelle ydelser. Muligvis har de bønder, der ikke står anført med individuel ydelse, præsteret gennemsnittet, de 20 skill. Når nemlig en række i kladden ikke-ansatte personer i renskriften er blevet lagt i læg, og antallet af personer er ulige, står den sidste person i regelen alene med en ydelse af 20 skill.; dette kunne renskriveren ikke skrive af efter kladden, men han må have været i besiddelse af oplysning om, hvor meget de i kladden ikke-ansatte landehjælpsydere skulle lignedes til. Men absolut vished herom kan selvfølgelig ikke skaffes.

har dem samlet i skattelæg, i regelen på en hel side. I forbindelse hermed må en forskellig territorial opdeling ses. Mens kladden ikke blot inddeler i herreder og sogne, men også fordeler navnene på de enkelte landsbyer, standser renskriften normalt ved sogne- delingen. Derved lettes indordningen i store læg, der ofte omfatter flere landsbyer inden for det enkelte sogn eller samler dele af flere landsbyer, idet kladdens navnefølge dog stort set bibeholdes. Derimod forekommer overlapning af sogne intetsteds. Storlægget på en hel side omfatter normalt 16 navne, der til højre forenes med en mægtig klamme og udstyres med en fælles skattesats, 20 mark. Undertiden forekommer dog læg på 20 navne til 25 mark eller nogle få gange 24 navne til 30 mark. Overskydende navne i sognet samles i regelen i grupper på 8 og 8, hver til 10 mark eller 4 og 4, hver til 5 mark, til sidst eventuelt parvis til $2\frac{1}{2}$ mark, og undertiden udskilles nederst i sognelisten en enkelt mand, og han er da altid karakteriseret med den normale ydelse på 20 skill.

Skatteligningen er altså meget nøje i overensstemmelse med et skattebrev, hvor det ordinære skattelæg på 4 mand har skullet yde 5 mark.

De individuelle ydelser i kladden grupperer sig tæt omkring gennemsnittet, 20 skill., idet man inden for den enkelte landsby finder satser på 24 og 16, 23 og 17, 22 og 18 samt 21 og 19 skill. Meget få ydelser ligger under 16 og over 24 skill. Helt små ydelser synes i de fleste tilfælde ikke at være blevet betalt. I enkelte tilfælde har man foretaget rettelser i skattebeløbene. En sammentælling af ydelserne inden for den enkelte landsby viser, at byen har ydet, hvad den var pligtig til: antallet af skattepligtige, multipliceret med gennemsnitsydelsen, 20 skill.

I venstre margin står både i kladde og renskrift som oftest ud for den enkelte bonde, at ydelsen er præsteret (markeret ved rt. = resolut) eller eventuelt ikke præsteret (markeret ved et anderledes skrevet rt. = restat). I højre margin i kladden kan endvidere findes forskellige, ofte helt ulæselige oplysninger, bl. a. om tidspunkterne for skattebeløbenes præstering.

En indgående undersøgelse af navne, ydelser og rt.'er har

givet til resultat, at rt.'erne er skrevet senere end navnene, hvilket jo ikke kan overraske. Hvad ydelserne angår har det ikke været muligt med *fuld* sikkerhed at afgøre, om de er skrevet samtidig med eller senere end navnene. Da de imidlertid i flertallet af tilfældene synes skrevet med andet blæk, må det anses for sandsynligt, at de er skrevet senere, i nogle tilfælde endog i flere tempi. Nogle steder, især i Skovby herred, har man lagt personerne i læg på fire¹, ud for hvilke man har skrevet lægsydelsen (utvivlsomt samtidigt); senere har man tilføjet de individuelle beløb.

Kladden giver i ikke få tilfælde oplysning om skatteydernes sociale status. Således anfører den regelmæssigt, hvilke personer der er ugedagsmænd eller plovmand og til hvilke godser. Den bemærker undertiden, at en mand er gårdsæde, bor i gadehus eller sidder på præstegården. Af landhåndværkere noterer den især smedene. Hyrder og skræddere er ofte særskilt markerede. Der omtales en skovfoged, en kældersvend, flere skytter og herredsfogeder². Som oftest har man samlet ugedagsmænd, gårdsæder, præstetjenere, hyrder og skræddere nederst i rækken af hver landsbys skatteydere, i mange tilfælde uden ydelse og vedføjet rt. En sammenligning med renskriften viser, at, bortset fra ugedagsmændene, har flertallet af disse personer ikke fundet optagelse her eller er blevet optaget uden ydelse, eller streget ud, efter at de er overført til renskriften.

Både renskrift og kladde opgiver i de fleste tilfælde for hvert enkelt sogn to personer, der »stander fore mandtallet«. I nogle sogne i kladden bemærkes om nogle personer, at de »skall legge«, ligesom udtrykket »legsmænd« forekommer et par steder. Mange steder er til udtrykket »stander fore mandtallet« føjet: »oc loffuede«, og nogle steder er dette sidste udtryk udvidet med: »meg (d. v. s. skriveren) fore penningene«.

Ekstraordinære skatter³ skulle bevilges af rigsrådet og even-

¹ Læggene karakteriserede ved en streg over første og under sidste lægsperson.

² Spørgsmålet om disse sociale kategoriers skattepligt vil blive behandlet neden for s. 346 ff.

³ Kaldet hjælp, landehjælp, landeskat, kongeskat eller (især i Ost-danmark) bede.

tuelt folket, således som det var fastslået i håndfæstningerne¹, og de bevarede skattebreve plejer i overensstemmelse hermed i deres indledning at anføre, at de ekstraordinære skattepålæg er sket med »mene rigens råds samtykke«. Når skatten var vedtaget, blev der sendt kopier af skattebrevet til samtlige lensmænd i riget eller det område, hvor skatten skulle udskrives. Som vi nedenfor skal se, har der undertiden foruden lensmænd været udpeget specielle personer til at forestå skatteudskrivningen i bestemte dele af landet. Lensmanden (eller den anden dertil udpegede person) har samtidig med skattebrevet modtaget en skrivelse med befaling om at lade det læse op for befolkningen². Denne forkyndelse synes foregået på herredsting, muligvis også på sognestævne³. Når forkyndelsen var sket, påhvilede det lensmanden eller den anden dertil beskikkede person at sørge for, at bønderne blev skrevet i mandtal og lagt i læg sammen således, at den rige kom til at hjælpe den fattige, oppebære hjælpen og indbetale den til kongen eller en anden dertil bemyndiget person sammen med det til brug for læglægningen og skattelegningen nødvendige mandtal og register⁴.

Skattebrevene har således udpeget den *øverste* ansvarlige skattemyndighed, nemlig lensmanden eller en anden dertil beskikket kongelig repræsentant.

De bevarede følgeskrivelser samt nogle i Danske Magazin⁵ aftrykte fortegnelser over de personer, der i de enkelte len skulle oppebære skatten, giver gode bidrag til besvarelsen af spørgsmålet: lensmand eller ikke-lensmand som leder af skatteudskrivningen. Vi kan også i selve skattebrevene finde nævnt, hvem der skal forestå skatteudskrivningen. Således indeholder det ene af de to

¹ Dog først formuleret i Christiern I's håndfæstning af 1448 (Aarsberetninger II, 44). Kong Hans' håndfæstning af 1483 (Aarsberetninger II, 50) taler ikke blot om rigsrådets, men også om biskoppers, prælaters, ridder-skabs og »nogen almues« samtykke efter loven (Will. Christensen i anf. v. 531).

² Se f. eks. Da. Mag. 4. r. I, 132.

³ Om en forkyndelse på herredsting se Rep. 2. r. VI nr. 11181.

⁴ Da. Mag. 4. r. I, 130.

⁵ Da. Mag. 4. r. II, 156 f. og 168 ff.

bevarede skattebreve fra 1467 de bekendte ord om, at lensmanden skal indrette mandtallet i forening »med en fornumstig klerk og en riddermandsmand i hvert len«¹, mens det andet brev nævner Bent Bille, om hvilken man ikke med sikkerhed ved, om han var lensmand, en Michell . . . lstede og »fogeden« (herredsfogden) som dem, der skal skrive og oppebære hjælpen². I den næste landehjælpsudskrivning, hvortil vi har bevaret skattebrevet, den fra 1478³, er det også uklart, om det er lensmanden, der har administreret den⁴. Fra slutningen af kong Hans' regeringstid finder vi, at den i 1501 udskrevne landehjælp i nogle len administreredes af lensmændene, i andre len af særligt beskikkede personer, bl. a. en tolder (Aalborg len), ærkebispem af Lund og en fru Margrete, hvilke personer i hvert fald ikke kan have været lensmænd⁵. Ved skatteudskrivningen 1507 fastslår skattebrevets formular ganske vist, at de skattepligtige aldeles skal rette sig efter »os elskelige N, vor skriver« og »udgøre og give« ham skatten, men i den bevarede liste over de personer, der skal oppebære hjælpen i de enkelte herreder (og len), optræder ikke få lensmænd⁶. I skattebrevet til den landehjælp, der blev udskrevet 8. sept. 1511 siges det, at de skattepligtige skal gøre »os elskelige N, vor embedsmand på N« ret mandtal og betale ham pengene; her forudsætter skattebrevet altså lensmanden som administrator for skatteudskrivningen⁷. I en regnskabsbog over indtægten af landehjælpen 1524—26 nævnes ganske vist et anseligt antal lensmænd, der har fået kvittering for indbetalt landehjælp, men også en række ikke-lensmænd⁸. Et skattebrev, dateret Allehelgensdag 1535 og rettet til indbyggerne i Sjælland, Lolland-Falster og Møen omtaler, at skatten skal gives til lensmanden, og efter brevet er en liste over lensmændene i det

¹ Hvitf. V. 165 (fol. s. 911); jfr. Will. Christensen i anf. v., 551.

² Rep. 2. r. II nr. 2316.

³ Rep. 2. r. II nr. 4216.

⁴ Når Will. Christensen s. 552 siger, at dette skattebrev er affattet således, at det næsten må antages, at lensmændene dengang overhovedet ikke skulle tage del i indretningen af mandtallene, må det bemærkes, at brevet efter sin form ingenlunde udelukker den antagelse, at lensmændene har haft ledelsen; de omtalte skrivere kan udmærket have været netop lensmandens.

⁵ Da. Mag. 4. r. II, 168 ff.

⁶ Da. Mag. 4. r. II, 156; således Niels Clementsen på Kalo, Christian Rantzau på Nyborg, Oluf Holgersen på Nykøbing og Hans Krafse på Aalholm, for at nævne nogle.

⁷ Da. Mag. 4. r. II, 158.

⁸ Da. Mag. 4. r. II, 34 ff.

pågældende område. Et tilsvarende, der er rettet til jyderne, bruger ganske vist ikke udtrykket »lensmand« i sin tekst, men i »tegningerne« neden under afskriften står, at lensmændene hver i sit len skal oppebære hjælpen¹. En hel del andre eksempler kunne nævnes på, at lensmændenes rolle som skatteadministratorer og -oppebærere afgjort ikke har været udspillet i de sidste 50—75 år før reformationen, men det vil føre for vidt i denne sammenhæng.

Vi må altså, såvidt jeg kan se, komme til den slutning, at lensmændene i denne tid i stor udstrækning har administreret skatteudskrivningerne, omend kongen også i mange tilfælde har kunnet betro arbejdet til andre mænd, der må formodes at have været særlig regnskabskyndige (kgl. skrivere, toldere). Hvad grunden har været til, at kongen i enkelte tilfælde er gået uden om lensmændene i bestemte len, herom kan kun gisnes².

Det rent praktiske arbejde i forbindelse med skatteudskrivningen har lensmanden imidlertid overladt til sin *skriver* (skrivere)³. Skatteskriverens rolle oplyses dels gennem skattebrevene, dels gennem selve mandtallet. F. eks. omtales ved en skatteudskrivning 1514⁴, at herredsfogden skal drage omsorg for at underholde skriveren to nætter, når han skriver mandtallet og to nætter, når han optager landehjælpen; ellers må almuen ikke besværes med skriver- eller madpenge. I mandtalskladden finder vi en del steder en mand omtalt i første person, en mand, der utvivlsomt har udført en væsentlig part af arbejdet i det mindste med mandtalsaffattelsen og inddrivelsen af skattebeløbene. Således står der et sted⁵, at »ieg« tamperlørdag (hvilken af de fire er uvist) fik 7½ mark af nogle mænd der i sognet. Nogle steder⁶

¹ Da. Mag. 3. r. V, 255 ff.

² En begrundelse er givet af Will. Christensen s. 552; se endvidere Erik Arup: Danmarks Historie II, 256, der fælder den kategoriske og utvivlsomt urigtige dom, at lensmændene allerede 1478 ikke har haft indflydelse på affattelsen af skatteamtallene, men at det skulle være den ovennævnte fornumstige klerk og riddersmanden i hvert len, der havde forfattet mandtallet; men det gjorde de jo *sammen* med netop lensmanden.

³ Eller — det kan man ikke se bort fra — en helt fremmed skriver.

⁴ Suhms Saml. II, 1, 135.

⁵ Fraude sogn, kladde 4b.

⁶ F. eks. under Freltofte, Aasum h., kladde 4b.

står, at en skatteyder lovede »meg« for pengene. På en foran i renskriften indlagt seddel tales om 42 gryder, som stander i »myl« herberg, og som er taget i pant for ikke-ydede skattebeløb. På en anden seddel, der er indlagt under Odense herred, omtales både denne mand i 1. person og lensmanden på Næsbyhoved, Peder Stygge (Galen)¹. Denne i første person omtalte mand kan ikke være nogen anden end lensskriveren.

Lensmanden satte processen i gang og organiserede den på første trin, skriveren udførte det i loven påbudte arbejde med mandtalsaffattelsen, nedskrivningen af skattebeløbene og indkasseringen af skatten. Men en del af proceduren, nemlig læglægningen og fastsættelsen af de individuelle skattebeløb, har — som vi nedenfor skal se — været overladt til bønderne selv, omend under kontrol fra lensadministrationens side.

Hvordan er nu hele skatteudskrivningsprocessen med mandtalsaffattelse, læglægning og den dermed forbundne påligning af de individuelle ydelser foregået? Det første arbejde, der skulle udføres, var skrivningen af mandtallet. Dette var, som omtalt, skriverens opgave. Han er rejst fra sogn til sogn, muligvis også fra by til by inden for hvert sogn², indtil alle byer i lenet var skrevet i mandtal. Han har i sine kladdehefter formodentlig opført alle personer med selvstændig husstand, også sådanne, om hvilke han vidste, at de iflg. skattebrevets ordlyd var fritagne; disse sidste har han som regel opført nederst på de enkelte byers

¹ Sedlens ordlyd er: »Myn frues nade sagde oc befoell meg, at ieg skulle lade them were frii at tage ingen kongeskatt aff them; thi hendes nade vilde thet selfffuer forsvare hoss myn heris nade. Item tesligest aff them, som i Nesby bode, her war Peder Stygge hoss oc hordde paa«.

² Mandtalskladde 4 a begynder med Skam herred, derefter følger Lunde herred. 4 b begynder med Odense og slutter med Aasum herred, tilsvarende 4 c med Bjerger og Skovby h. I herrederne Skam, Lunde, Odense og Bjerger er skriveren begyndt i den nordlige del, hvorimod han i Aasum h. er begyndt i den sydlige og i Skovby h. i den østlige del. Hvilket herred og sogn skriveren rent faktisk er startet med, er det umuligt at sige noget om. Inden for de enkelte herreder har han almindeligvis taget sognene, således som de stod op til hinanden, men vi kan også iagttage ret betydelige »springs«, fra et sydligt til et nordligt sogn, f. eks. i Odense h. fra Stenløse til Trostrup-Korup sogn, i Aasum h. fra Sdr. Næra til Aasum sogn.

liste¹. Dette gælder især de forskellige godskategoriens ugedagsmænd, uagtet de ikke har ydet noget og — dette gælder fast for adelens ugedagsmænd — udtrykkeligt er blevet fritaget i skatteloven. Som hjælpere ved mandtalsaffattelsen har han haft de ovenfor nævnte mandtalsforstandere.

Efter mandtalsskrivningens afslutning og eventuelle revision er antallet af skattepligtige talt op² for at få fastslået, hvor mange læg å 4 personer der var inden for byen eller sognet. Ved at multiplicere det derved fremkomne tal med 5 mark, lægsydelsen, fik man, hvad byen eller sognet som helhed skulle yde. Tilbage stod nu den i skatteloven krævede læglægning med 4 personer i hvert læg samt påfølgende fastsættelse af, hvad hver enkelt lægsperson skulle yde til landehjælp. Hvert læg skulle som omtalt præstere 5 mark, og ved sammensætning af læggene skulle man påse, at den rige hjalp den fattige. Dette arbejde har været overladt til bønderne selv.³

¹ Nederst på de enkelte byers lister optræder også de personer, hvis skattemæssige status der har hersket tvivl om, idet de ofte enten er sat til meget små beløb, streget ud igen efter ansættelsen eller ikke ført over i renskriften.

² Denne fremgangsmåde kan ses ved, at der en del steder i kladden er klammer, omfattende alle personer i en by og med angivelse af byens samlede ydelse.

³ Muligheden af, at fastsættelsen af enkeltydelserne er sket fra lensadministrationens side, og at denne til brug for dette ligningsarbejde har anvendt et i skriftlig form givet materiale, må afvises. Der er ikke i det overleverede mandtal antydning af noget, der forudsætter tilstedeværelsen af et sådant ligningsgrundlag. Lensadministrationen *kunne* ganske vist for kronbøndernes og -fæsternes vedkommende gennem jordebøgerne få oplysninger om størrelsen af disse kategoriens gårde og landgildebetaling og derved få en forestilling om disse personers evne til at udgive skatten. Men Næsbyhovedjordebøgerne omfatter kun ca. 250 personer, skattemandtallet ca. 2300. At lensmanden for nogles vedkommende skulle have lagt jordebogens landgildeoplysninger til grund for den individuelle ligning, for andres vedkommende anvendt en anden, os ukendt, målestok for skatteevne, svarer ikke til mandtallets ensartede karakter og modbevises desuden af nedenstående liste med jævnførte landgilde- og landehjælpstynger. Og at han på anden måde har haft kendskab til de godt 2000 skattepligtiges økonomiske ydeevne er ganske usandsynligt. Jo mere man betragter det overleverede mandtal, jo mere blir man overbevist om, at dette er det *oprindelige og eneste* grundlag.

Allerede ved selve mandtalsaffattelsen er der blevet udpeget mandtalsforstandere og lægsmænd¹. Hvem der har udpeget dem, ved vi ikke. Nogle af mandtalsforstanderne og lægsmændene har, ofte sammen med nogle andre bønder, formodentlig måttet garantere for skatten², og dog synes man ikke — at dømme efter de i kladden for dem opgivne skattebeløb — at have lagt vægt på at tage de største og mest formuende bønder i sognet til mandtalsforstandere. Nu må det imidlertid indrømmes, at lavere skattebeløb for mandtals- og lægsforstanderne *kan* skyldes, at de som en godtgørelse for deres umag kan have fået en vis skattenedsættelse. Mandtals- og lægsforstandere omtales ikke i skattebrevene fra denne tid, men da sådanne optræder i Christian III's tid³, er der næppe grund til at tro, at det drejer sig om en ren lokal foranstaltning. Det er imidlertid umuligt nøjere at afgrænse deres kompetence. »Stander for mandtallet« behøver i og for sig kun at sige, at den pågældende person over for skatte-skriveren, der forståelig nok ikke kendte de skatteydende personers navne, har opgivet navnene på de af landsbyens beboere, der havde selvstændig husstand. Men alt tyder på, at disse folkelige skattemedhjælpere har spillet en mere betydningsfuld rolle. Ikke blot står der som ovenfor omtalt hos nogle, at de foruden at forestå mandtallet har lovet (d. v. s. indestået eller garanteret) for pengene, men yderligere har en del personer i to af herrederne, nemlig Aasum og Skovby, fået en bemærkning: »skall legge«, lige-

¹ At udpegelsen, i det mindste af mandtalsforstanderne, er foregået i tilslutning til mandtalsskrivningen kan ses deraf, at udtrykket »stander for mandtallet« som oftest kommer *for* ydelsen, eller også at ydelsen er presset ind mellem navn og udtryk.

² Dette gælder som oftest i de tilfælde, hvor man ikke i kladden er nået til at fastsætte individuelle ydelser, hvad grunden hertil end kan have været. I sådanne tilfælde har skriveren ofte anført i kladden, at en eller flere personer »lovede for skatten« eller »lovede« for et bestemt beløb af en bestemt by. Disse garanter har i de få tilfælde, hvor vi kan konstatere det, ydet skattebeløb på 24—28 skill.

³ Jfr. dog for en noget senere tid de hos P. V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen (1833), 84 og 85 nævnte lægds mænd, hvem det pålås at udpante for resterende skatter.

som nogle personer i Skovby herred ligefrem nævnes som lægsmænd. Nu behøver den person, hos hvem udtrykket »skall legge« eller »legsmænd« forekommer, i og for sig ikke at være mandtalsforstander, ja man kan endog finde eksempler på, at der i en og samme by hos en person står det ene, hos en anden det andet udtryk. Men udtrykket »skall legge« kan vanskeligt tydes anderledes end, at læglægningen var et anliggende, som bønderne selv varetog. Og har de gjort det i Aasum og Skovby herreder, kan der vist ikke herske nogen tvivl om, at de også har gjort det i de andre fire herreder, som mandtallet omfatter. Mandtalsforstanderne i Lunde, Skam, Odense og Bjerge herreder har også skullet forestå læglægningen, drage omsorg for, at de rige og fattige blev lagt i læg sammen og formentlig også — i samråd med bønderne i landsbyen eller sognet — haft en væsentlig indflydelse ved påligningen af de individuelle ydelser inden for læggene.

Denne konklusion fører naturligt frem til spørgsmålet: hvorledes er denne *folkelige* skatteligning foregået?

Vort materiale viser klart, at skattebrevets krav om, at den enkelte skattepligtige skulle yde efter økonomisk evne har været retningsgivende for ligningsmændene. Som oven for nævnt ligger de individuelle ydelser meget nær opad gennemsnitsydelsen, de 20 skill., der utvivlsomt har været betragtet som en slags *normal-sats*, hvorfra der kunne afviges mere eller mindre i op- eller nedgående retning. Afvigelserne var dog, som vi har set, ikke særlig store, idet de største bønder i en by kom til at præstere 3—4 skill. over gennemsnittet, de mindste (bortset fra ringere stillede kategorier af landbefolkningen, der ikke kan betragtes som egentlige landbrugere) tilsvarende under gennemsnittet. Skønt læg af »rige« og »fattige« som nævnt i indledningen gik langt tilbage i 15. årh., synes forestillingen om det oprindelige forhold, nemlig at en ekstraordinær skat var en kopskat, dog ikke at ligge de folkelige ligningsmænd så fjernt.

Med hensyn til gradueringen af de individuelle skattebeløb er man på forskellige steder gået frem på *to* forskellige måder: enten har man gradueret *lægsvis* eller *byvis*. Den første fremgangsmåde, der jo var i nøje overensstemmelse med skattebrevets

krav, er kun anvendt i de færreste tilfælde. En del steder i Skovby herred og enkelte steder i Aasum herred er fire under hinanden stående personer i kladden lagt i læg sammen, og man har da sat en streg under den sidste for at angive, at lægget var fuldt. Som oftest er der i disse tilfælde foruden de individuelle ydelser anført den ordinære lægsydelse på 5 mark, der er skrevet først, idet den optræder så umotiveret imellem de individuelle ydelser, ja disse er undertiden skrevet over lægsydelsen. Ved den anden fremgangsmåde, der er langt den almindeligste, har man lignet de enkelte personer inden for en by således, at den samlede sum af individuelle ydelser blev netop den, byen som helhed skulle betale¹. Helt udelukke muligheden af, at man også i dette tilfælde har lignet i læg på 4 personer kan vi ikke, men denne læglægning er da ikke nedfældet i skriftlig form. Den byvise læglægning har lettet arbejdet for den, der skrev renskriften, idet han blot behøvede at indklamme de (regelmæssig 16) på hver side i renskriften opførte personer og multiplicere deres antal med de 20 skill., hvorved han fik det store registerlægs ydelse. Ved den byvise graduering kan man i langt det overvejende antal af tilfældene tydeligt iagttage en parvis ligning på den måde, at en person sat til f. eks. 17 skill., sættes derefter en anden til 23 skill., tilsvarende en person til 18 og en anden

¹ Man kan vel ikke udelukke muligheden af, at personerne er indført i mandtallet i en vis orden. Kan man have benyttet gårdordenen? Tør vi gå ud fra, at personerne i Næsbyhovedjordebøgerne er opført i den orden, hvori deres gårde var beliggende i landsbyen (selvfølgelig med andre gods-kategoriens eller selvejerens gårde ind imellem), kan vi i enkelte sogne, f. eks. Lumby og Stige i de fleste tilfælde konstatere samme rækkefølge, der antagelig er landsbyens traditionelle gårdorden. I Lumby har man med få afvigelser fulgt den orden, vi kan finde i jordebogen, mens man i Stige er gået på tværs af denne, d. v. s. hvis jordebogen, begyndende med en gård, tager naboen og så fortsætter på samme side af gaden, så har man i mandtallet taget genboen, så genboens nabo, derefter dennes genbo o. s. v. — eller omvendt. I de fleste byer synes man derimod ikke — stadigvæk under forudsætning af, at personrækkefølgen i jordebogen illustrerer gårdrækkefølgen — at have fulgt gårdordenen, selv om man, som tilfældet er i Nørreby (Skam h.), kan finde grupper af personer, hvis gårde har ligget i nærheden af hverandre.

til 22, en til 19 og en anden til 21 og så fremdeles, således at gennemsnittet for den enkelte person i hvert par blir de 20 skill. En mere kompliceret fremgangsmåde kan også udlæses af kladden, idet man har gradueret inden for grupper med 3 personer, således at f. eks. den ene person yder 22 skill., de to andre hver 19 skill.; gennemsnitsydelsen blir også her 20 skill.

Spørgsmålet, *hvornår* ligningen af de enkelte personer har fundet sted, ved skriverens første eller ved det senere besøg, hvor han i det mindste skulle indkassere skatten, eller midt imellem disse to besøg, lader sig ikke besvare med fuld sikkerhed. I virkeligheden rummer vort materiale to muligheder. Enten er påligningen af de individuelle lægsydelser foregået under skriverens første besøg og indført i kladden, inden han drog videre til næste by, eller også er skriveren, efter at mandtallet var affattet uden de individuelle ydelser, draget videre til næste by for at skrive denne i mandtal, hvorefter bønderne, ledet af mandtals- og lægsforstanderne, er gået i gang med at fastsætte enkelt-ydelserne. De vidste jo, hvor meget byen som helhed skulle yde. Da de individuelle ydelser som ovenfor nævnt i de fleste tilfælde synes skrevet senere end personnavnene, må vi formodentlig regne med den sidste mulighed, men fastslå det med fuld sikkerhed kan vi ikke. Een ting er dog givet: hele skatteudskrivningen efter forkyndelsen af det kongelige skattebrev er sket i *mindst* to tempi; i første omgang er i det ringeste mandtalsaffattelsen (og måske også læglægningen og påligningen af de individuelle skattebeløb) sket, mens skriveren i anden omgang foretog indrivelse af skatten¹. På hvilket stadium af skatteudskrivningsprocessen det egentlige ligningsarbejde end har været foretaget, må det fastslås, at selve arbejdet med at sætte de rige og de fattige sammen i læg og fastsætte, hvor meget hver lægsperson skulle yde, har været pålagt bønderne, og at de på dette område har siddet inde med et vist selvstyre til at ordne disse anliggender, der jo i så høj grad gjaldt pengepungen.

¹ Jfr. ovennævnte bestemmelse (Suhms Saml. II, 1, 135) om, at bønderne skal underholde mandtalskriverne to gange to nætter, 1) når de skriver mandtallet og 2) når de optager skatten.

Den første individuelle ligning, der blev indført i mandtalskladden, behøvede ikke at være endelig. Kladden viser, at omligninger har fundet sted i et vist omfang. Undertiden stregede man den første ansættelse ud og skrev en ny i stedet; undertiden er anden ansættelse også streget ud og en tredje indført. I andre tilfælde fojede man et nyt tal til, hvilket ikke var videre vanskeligt, da man brugte romertal; i en del tilfælde kan man se, at et x eller et v eller en opstreg (i) er føjet til senere. Tilsvarende er der eksempler på, at man har streget et af disse tal. Nedsættelse af ligningsbeløbet for een person medførte naturligt nok ofte forøgelse for en anden. Man kan også finde, at en person først er blevet ansat, men siden fritaget, idet hans navn atter er overstreget. Neden for¹ vil vi se nærmere på, hvilke personer eller — om muligt — sociale grupper der er blevet omlignet i nedadgående retning eller helt er blevet fritaget. I samme forbindelse vil vi også se på de ikke-ydede skattebeløb og undersøge, hvad grunden til denne manglende evne til at præstere skatten kan have været.

I skattebrevene blev der altid fastsat en frist, inden for hvilken skatten skulle være betalt², men af mandtalskladderne synes det at fremgå, at denne frist ikke er blevet overholdt; hos mange af skatteyderne står nemlig: *dedit siden*, hvilket vel må forstås efter den termin, der i skattebrevet var fastsat for ydelse af skatten. Nogle af skattebeløbene er betalt så sent som i slutningen af juni 1511, mens andre er ydet først på året. En del beløb er overhovedet ikke indgået³ eller kun ydet delvis⁴. I sådanne tilfælde har skatteadministratoren haft ret til at pante for det forfaldne skattebeløb⁵.

¹ Se s. 347 ff.

² Se skatteudskrivningen 8. sept. 1511 (Da. Mag. 4. r. II, 158), hvor skatten skulle være betalt inden Mortensdag samme år.

³ På den foran første side i renskriften indlagte seddel har skriveren bemærket: *«. . . . ther wor mange ieg fick inthet aff ænd doch thee ere fore fulde indscreffne»*.

⁴ Markeret ved, at skriveren har anført: *restat . . skill*.

⁵ På ovennævnte seddel står opregnet et antal gryder, sværd og kjortler, som skriveren har modtaget som pant.

II.

Skattebrevene anviste en fremgangsmåde, hvorefter skatten kunne afstemmes i forhold til den enkeltes ydeevne, og som vi har set, har de fynske skatteydere, der indgår i læggene, i virkeligheden også ydet varierende beløb. Men er det muligt at oplyse variationerne i præstationer og ydeevne nærmere?

Noget entydigt materiale til belysning af den enkelte fynske skattepligtiges formueforhold har vi ikke¹. Men visse *retningslinier* kan man nå frem til.

Ovenfor er omtalt, at skattemandtallet kan sammenlignes med de samtidige Næsbyhovedjordebøger, der omfatter fem af de seks herreder, som mandtallet spænder over. Det viser sig, at det altovervejende flertal af personerne fra den sidste jordebog (fra 1510) kan genfindes i skattemandtallet, der jo i tid ligger denne jordebog meget nær. Det vil med andre ord sige, at vi får supplerende oplysninger om *en del* af vore fynske skatteydere, nemlig deres jordebogsafgifter, så vel i naturalier som i penge. Dermed får vi mulighed for at undersøge, hvorledes skatten varierede i forhold til jordebogsafgifterne eller landgilden, som vi i det følgende vil kalde dem uden hensyn til deres forskellige oprindelse. Forudsætningen for, at relationerne mellem de enkelte personers landgilde kan være anvendelige ved sammenstillingen, er dog den, at personerne i jordebogen er af samme kategori, d. v. s. fæstere i egentlig forstand.

Der findes ikke i Næsbyhovedjordebøgerne kriterier, der tillader os at skille eventuelle selvejere ud fra kronens fæstere. Det kriterium på selvejendom, som med held kan anvendes i andre jordebøger fra denne tid², nemlig leding og stud, mangler fuldstændig i disse jordebøger. Næsbyhovedbønderne ydede sommer- og vinterskat foruden inne, hvilken sidste ydelse vel oprindeligt har været en selvejerydelse, men for længst forældet som selvejer-kriterium, da kronebønder også måtte yde arbejde til statsmagten. Selve udtrykket: sommer- og vinterskat siger kun noget om, på

¹ Dog for Sjællands vedkommende se s. 3 f.

² Se f. eks. Aastrup og Lundenæs lensregnskaber (Jordebøger og lensregnskaber 1498—1513 nr. 12 og 1, RA).

hvilke tider af året skatten er betalt¹, ikke hvilken slags afgift det drejer sig om. I jordebøgerne står sommer- og vinterskatten i langt de fleste tilfælde umiddelbart over eller under inneydelsen; denne omstændighed *kunne* svagt antyde, at man har følt en vis forbindelse mellem disse to arter af ydelser. Spørgsmålet må så blive, om ikke sommer- og vinterskatten som innen har været offentligretlige ydelser, der de fleste steder er blevet privatretlige². Muligvis er de da andre benævnelser for leding og stud³. Men da det store flertal af personerne i Lunde herred betaler sommer- og vinterskat, kan alle disse personer ikke have været selvejere; det ville være for meget i modstrid med forholdene, som vi finder dem andre steder i landet på denne tid og senere inden for samme område⁴. Der er ikke i Næsbyhovedjordebøgerne andre ydelser, som ved deres blotte tilstedeværelse hos en person kan indicere, at han må være selvejer, og at en mand benævnes bonde (f. eks. Erik Bonde), kan ikke være noget afgørende indicium for, at han må være selvejerbonde⁵. Heller ikke Dronning Christines brev-

¹ I Næsbyhoved len er den samlede sommer- og vinterskat ydet med gennemgående $\frac{1}{3}$ om sommeren og $\frac{2}{3}$ om vinteren (henholdsvis Valborgsdag, 1/5, og Andreas dag, 30/11). Dette har formentlig også været tilfældet andre steder i landet; se Hald lens jordebog fra 1599 (opstilling i H. T. 9. r. II, 43).

² Privatretlige må de vel også kaldes for Næsbyhoved lens vedkommende, selv om dette var et kongeligt pensionslen.

³ At Næsbyhovedbønderne også betaler gæsteri er ingen egentlig hindring for denne antagelse, da den gamle offentligretlige gæsteriydelse stud også andre steder ydedes jævnsides gæsteripenge eller -naturalier. Bønderne har vel næppe kendt studens oprindelige betydning.

⁴ På Langeland var på krongodset 1510 rundt regnet 30% selvejere, hvis man vil kalde »bønderne» i 1510-jordebogen fra Tranekær len for selvejere og »bryderne» for fæstere. Om selvejerprocenten i øvrigt se Kr. Erslev (Danmark Riges Hist. II, 62), der antager den til at ligge på 10—15%, C. Christensen Hørsholm, 15% omkring 1536 (Agrarhist. Studier I, 133), Poul Johs. Jørgensen, 10—15% (Da. Retshist., 460), C. P. O. Christiansen, 15—20% (Det da. Folks Hist. III, 216). Se endvidere Will. Christensen *anf. v.*, 517—20, der ikke tør fælde nogen afgørende dom om selvejerprocenten i Danmark i senmiddelalderen. Hundrede år senere (1610) var der i Odense len, der omfattede de fem tidligere til Næsbyhoved slot liggende herreder, 114 jordegne bønder mod 1242 fæstebønder; selvejerprocenten var altså på denne tid og dette sted 8—9% (Fridericia: Hist. Stat. Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i 17. Aarh. i H.T. 6. r. II, 618).

⁵ Måske er den Mattis Bonde i Engeldrup (Skam h.), der sammen med nogle andre bønder i Skam h. har fået oprejsningsbrev, at han »må stande i lov og tog med dannemænd» en selvejerbonde (Da. Mag. 4. r. V, 83).

bøger¹ med de ca. 20 steder, hvor en gård, et stykke jord, skov eller andet overdrages under den ene eller den anden juridiske form (altså som selveje eller fæste), giver noget sikkert holdepunkt for at træffe en afgørelse i spørgsmålet om, hvorvidt de fleste af overdragelserne skulle have karakter af overdragelser til fæste eller som selveje.

Det nævnte antal brevuddrag, hvor overdragelse af jord til medlemmer af den menige landbefolkning omtales, er imidlertid så ringe, at man selvfølgelig ikke under nogen omstændigheder kan eller må anvende dette materiale statistisk for at finde frem til en slags selvejer- eller fæsterprocent. Vi kan kun sige, at de anvendte udtryk kan pege i retning af, at der har været langt flere fæste- end selvejergårde i Næsbyhoved len. Når vi jævnfører med forholdene andre steder i landet på denne og en noget senere tid, får vi som det sandsynligste resultat, at 85—90 % af jordebogens personer er fæstere.

Ydelse af landgilde er karakteristisk for fæsteren — om end vi også kan finde selvejerafgifter med denne benævnelse. Nu består imidlertid denne afgift af uensartede ydelser som korn, småredsler, ved, kul, sild, salt, flæsk og penge. Skal vi for hver enkelt bondes vedkommende have disse ydelser omregnet til et enkelt tal, der udtrykker hans samlede landgildetyngte, har vi — i en tid, hvor omregningen til hartkorn endnu ikke var kendt eller i det mindste ikke almindelig anvendt — kun eet middel hertil: at *omregne* alle ydelserne til penge. En sådan fremgangsmåde var ingenlunde tiden fremmed; når man i datiden talte om en gårds »rente«, eller at en gård »renter« så og så meget i penge, menes hermed den samlede værdi, pengeværdi, af landgilden, der var jorddrottens indtægt, rente, af ejendommen.

Hovedprincippet for en sådan omregning har i det foreliggende tilfælde været, at jeg har lagt de konverteringspriser for naturalposter, der nævnes i Næsbyhoved lens jordebøger fra 1510 eller 1509, til grund. Da der imidlertid ikke i disse jordebøger findes sådanne pengeangivelser for alle forekommende naturalydelser, idet det formentlig ikke har været skik, at alle naturalspecies konverteredes, er det manglende suppleret fra det øvrige lensregnskab fra de to år, hvor man ofte finder op-

¹ Da. Mag. 4. r. V, 82 ff.

lysninger om, til hvilke priser naturalier af forskellig art er købt og solgt. Selv om nu de her fundne priser ikke altid vil være de samme som de i jordebøgerne ansatte konverteringssatser, vil der sikkert ikke være større risiko forbundet med at anvende det her givne materiale; især vil man, hvis man i lensregnskabet for et bestemt naturalie finder en prisangivelse, der svarer til jordebogens konverteringssats for samme species, fornuftigvis kunne slutte sig til, at prisopgivelser for de naturalier, hvortil der i jordebøgerne ikke findes konverteringspriser, kan bruges som en anvendelig ledesnor. I enkelte tilfælde er taget prisoplysninger fra 1505-, 1503- og 1502-jordebøgerne og fra Dronning Christines hofholdningsregnskaber. Når alle mulige omregninger er foretaget, viser det sig, at der kun mangler satser for to species, nemlig humlestænger (der kun ydedes i Odense herred) og uldfed (vistnok at opfatte som skindet af et får med ulden på). Da jeg intetsteds har kunnet finde nogenlunde samtidige afløsningssatser for disse ydelser, har jeg selv måttet fastsætte en normalsats for disse species. Fejlen herved vil i alle tilfælde være minimal, da det drejer sig om varer af meget ringe værdi, hvad der for humlestængernes vedkommende fremgår af, at de overheadet ikke er medregnet i sidernes summa lateris.

Ved omregningen er anvendt følgende »normaliserede« naturalisatser med vedføjet priskilde:

Byg: 1 skp.: $1\frac{1}{3}$ skill. (jordebog 1505, Skam h., lensregnsk. s. å. s. 52r o. a. steder).

rug: 1 skp.: $1\frac{1}{3}$ skill.¹

1 ko: $2\frac{1}{2}$ mk. (jordebog 1509, Lunde h.).

1 får: 7 skill. (jordebog 1509, Lunde h.).

1 lam: 4 skill. (jordebog 1509 og 1510, Lunde h.).

1 gås: 1 skill. (Dronning Christines Hofholdningsregnskaber 1504 s. 97; Mål og Vægt, Nord. Kultur XXX, 270).

1 høne: $\frac{1}{2}$ skill. (samme kilde som til gåsen).

30 læs ved: 20 skill. (jordebog 1509, Lunde h.).

1 svin: 20 skill. (jordebog 1510, Lunde h.).

smør: 1 skp.: 24 skill. (jordebog 1509, Skam h.).

¹ Forekommer ikke i Næsbyhovedjordebøgerne, men man finder eksempler på, at rug er taget for byg, skæppe for skæppe.

kul: 1 læst: 12 skill. (jordebog 1509, Odense h.).
 80 humlestænger: 20 skill. (ansat af mig).
 sild: 1 fjerding: 2 mk. (jordebog 1509, Odense h.).
 salt: $\frac{1}{2}$ pund: 26 skill. (jordebog 1510, ibid.).
 flæsk: $\frac{1}{2}$ skippund: $2\frac{1}{2}$ mk. (jordebog 1502, Odense h.).
 havre: 1 skp.: 1 skill. (jordebog 1502, Aasum h.).
 1 uldfed: 3 skill. (ansat af mig)¹
 honning: 1 tønne: 8 mk. (Mål og Vægt, Nord. Kultur XXX, 269).

Nu har det imidlertid vist sig, at konverteringssatsen for et bestemt naturalie (gælder især kvæget) ikke altid er ens for alle de bønder, der konverterer. Ved disse ret sjældne afvigelser har jeg anset det for rigtigst at lade satserne stå, som de findes i jordebøgerne, og regne med disse satser ved udregningen af de samlede landgildetynger. For slutsummen spiller det ikke nogen videre rolle, om en ko i 3—4 tilfælde er taget for $2\frac{1}{2}$ mk., mens den i 7—8 tilfælde er taget for 2 mk. Og ser man på spørgsmålet landgildetynge, er den i jordebogen anførte pris jo faktisk også den, som bonden måtte betale i afløsning for et bestemt naturalie.

Alle regelmæssige ydelser er medtaget i omregningen, også sådanne, som må formodes at være regelmæssige, selv om de kun forekommer i de to sidste, mest fuldstændige, jordebøger. Også ydelser af øde jorder og gårde samt andre regelmæssige »marginalydelser» er medtaget. Derimod er der ikke taget hensyn til, at posterne eventuelt ikke er ydet eller kun ydet delvis. Det er således den pligtige, ikke den erlagte landgilde, der er beregnet².

Ved siden af de beregnede landgildetynger fra 1510 for de enkelte personer sættes de respektive personers ansatte landehjælpsbeløb. Resultatet fremgår af nedenstående liste³:

¹ Uldprisen fra denne, tidligere og noget senere tid kan ikke findes.

² Spørgsmålet om en evt. sammenhæng mellem en persons ikke eller kun delvis ydede landgilde og det skattebeløb, han er blevet sat til og evt. fritaget for, altså om man ved ligningen har taget hensyn til en mands trykkende økonomiske omstændigheder, vil blive behandlet nedenfor s. 347f.

³ Bjerge og Aasum herreder er ikke medtaget ved denne omregning, da der under begge herrederne i jordebøgerne er en række ydelser (køer,

By og navn	Land- gilde- tynge skill.	Lande- hjælps- tynge skill.	By og navn	Land- gilde- tynge skill.	Lande- hjælps- tynge skill.
Lunde herred.			<i>Ostrup:</i>		
<i>Allese:</i>			Hans Claus ⁴	84	23
Hans Matssenn	80		Knudt Hord ⁵	156	24
Clemett Laurissen	205	— ¹	Hanss Tygissen	32	16
Knudt Vernes ⁶	134	—	Claus Skreder	71	20 ⁶
Knud Iuerd ⁶	177	—	Matz Kløff	104	17
Hanss Niel ⁶	49	—	Jorgen Morts ⁶	111	24
Peder Smedt	80	—	Nis Laurissen	88	22
Peder Ivers ⁶	80	—	<i>Torup:</i>		
Michill Stransen	16		Staphen Pers ⁶	128	22
<i>Beldringe:</i>			<i>Norup:</i>		
Anders Henryckssen	78	20	Mortenn Mwdehoy ⁷	254	} 42
Niels Brydy	179	20	Oluff Laurissen	153	
Michell Pederssen	80		Hans Ols ⁸	158	17
<i>Fremmelev:</i>			<i>Hasmark:</i>		
Knudt Olufsen	131	22	Oluff Skreder	30	16 ⁹
Jorgen Bentssen	112	20	Tygge Skytte	73	18
Hans Bent ²	96	20	Hans Claussen	72	16
Iep Nielssen	80	18 ³			

svin, får, sild, smør o. s. v.) med overskriften: alle bønder i samme herred giver. Nu står der ganske vist i 1509-jordebogen — ikke i de andre — hvilke personer der har ydet dem. Men hvad stykydelserne angår, får man indtrykket af, at de er præsteret på omgang, eller at een person har ydet eet styk hvert andet eller tredie år, hvilket ikke var ualmindeligt. Men herom ved vi intet, og da der som omtalt kun i 1509-jordebogen, og ikke i den jordebog, vi har benyttet ved identifikationen, nemlig den fra 1510, står noget om, hvilke personer der har præsteret disse «samlede ydelser», har jeg ikke medtaget disse to herreder.

¹ En — betyder overalt, at manden ganske vist kan genfindes i mandtallet, men uden individuel ansættelse. Ingen opgivelse i kolonnen for landehjælpstynger betyder, at personen ikke kan findes i mandtallet. ? efter ydelsen antyder, at denne ikke er helt sikker.

² I jordeb. overstreget: Lauris Anderssen. Mandtalskladden har Hans som fornavn, renskriften Knut.

³ ikke ydet.

⁴ alias Kampar.

⁵ alias Bron.

⁶ ikke ydet.

⁷ Jfr. Da. Mag. 4. r. V, 83.

⁸ Jfr. Da. Mag. 4. r. V, 92.

⁹ ikke ydet.

By og navn	Land- gilde- tynge skill.	Lande- hjælps- tynge skill.	By og navn	Land- gilde- tynge skill.	Lande- hjælps- tynge skill.
<i>Bellinge:</i>			<i>Norup:</i>		
Hans Laurisen	48	—	Anders Hwid	96	
Knudt Fogett	16		Kaye Ieppe ⁷	48	
			Pouell Skoffboe	109	22
<i>Brylle:</i>			<i>Højme:</i>		
Per ¹ Borræ	96		Hans Borquordsβ	55	19
Peder Jepsen ²	141	20?	<i>Fangel:</i>		
Dionyss Laurisen	98	20	Anders Mortsβ ⁸	26	
Anders Greffue	92	20	Knudt Michelsβ	68	—
			Lauris Skreder ⁹	22	
<i>Render:</i>			Knudt Biørnβ	50	—
Hans Ienssen	112	21	Jens Døyssen	80	20
			Henric Plogh	16	
<i>Hjelmerup:</i>			<i>Nesby:</i>		
Hennycke Thamesβ ³	52	20 ⁴	Jens Hansβ	88	—
			Anders Laurisen	88	—
<i>Verninge:</i>			Peder Hansβ	88	—
Anders Nielssen	127	22	Claus Strangesen ¹⁰	88	
Knudt Staphinsβ ⁵	24	18?	Anders Hansβ	88	—
Peder Matzsen ⁶	56	20	Matz Andersen	88	—

Betragter man denne liste, falder det umiddelbart i øjnene, at medens udsvingene i landgildetyngerne er store, så kan dette ikke siges om landehjælpstyngernes udsving. Disse grupperer sig nær omkring normalsatsen på 20 skill. 16 skill. synes at være bund- og 24 skill. at være topydelse, selv om ydelser over 24 og

¹ overstreget: Jens.

² overstreget: Ionsen.

³ alias Ellegard.

⁴ I kladden synes han at have ydet 8 skill.

⁵ Mandtalskladde: Knut Staffgard; neden under er streget: Knut Staffenβ.

⁶ Han kommer lige under Kn. St. i kladden.

⁷ overstreget: Iespers.

⁸ overstreget: Hans Anderβ.

⁹ overstreget: Matz Michelβ.

¹⁰ alias Perssen.

under 16 skill. kan findes i undtagelsestilfælde. Til nogenlunde eller helt ens landgildetynger svarer sjældent ens landehjælpstynger, selv i samme by. Mest iøjnefaldende er det, at man ikke ved en flygtig betragtning af listen kan udfinde nogen ligefrem proportion mellem landgilde- og landehjælpstyngerne. Vi skal længere fremme behandle denne liste¹.

Men først vil vi se, om skattemandtallet kan sige os noget om, hvilke personer eller sociale kategorier der har været forpligtede til, og hvilke der har været fritagne for at præstere ekstraskatter eller har fået tilstået nedsættelse.

III.

En sådan undersøgelse besværliggøres ikke ringe grad af vort materiales ufuldkommenhed. Det er nemlig i almindelighed ikke muligt at sige noget om, til hvilke kategorier de enkelte personer i skattemandtallet skal regnes og vanskeligt at sige noget om, hvilke sociale grupper der rent faktisk er sluppet for at yde skatten, og om man her har taget hensyn til særlige grupperes økonomisk utilstrækkelige evne til at yde skatten².

Det *kunne* forventes, at personer fra skattefrie kategorier slet ikke ville figurere i mandtallet. Selv om det ikke ganske kan afvises, at nogle fritagne personer ikke er opført i mandtalskladden, må det på den anden side understreges, at en mængde utvivlsomt skattefrie personer ikke blot har fundet optagelse i kladden, men en del heraf også er gået med over i renskriften. Dette gælder i første række de ved skattebrevene fritagne ugedagsmænd til de adelige hovedgårde. Når disse er med i renskriften, uagtet de ikke var forpligtet til at yde noget, kan ønsket om at have tal på de skattefrie ugedagsmænd inden for lenet have spillet en rolle.

Derimod dokumenterer Næsbyhovedjordebøgerne, at enhver ejer eller bruger af en landejendom med tilliggender, avl og besætning, hvor lille end bedriften har været, i princippet har været

¹ Se s. 349 ff.

² Det er bemærkelsesværdigt, at de helt små ydelser tilsyneladende ikke er gået med over i renskriften.

skattepligtig. Eje af eller brugsret til jord skabte dengang som tidligere og i vore dage en ubetinget skattepligt. Det fastslås jo også som en udtrykkelig forudsætning for skattefrihed for ugedagsmændene, der arbejder på adelens hovedgårde, at de ikke må have avl, d. v. s. eje eller bruge agerjord, men kun ernære sig ved deres arbejde. Hertil må føjes, at selvejerne dengang ikke, som tilfældet blev en menneskealder senere, betalte dobbelt mod fæsterne og sandsynligvis ikke i skattemæssig henseende har indtaget nogen særstilling¹.

Vanskeligere blir det imidlertid at klare spørgsmålet om de »jordløse« kategoriers skattepligt. Skattebrevens bestemmelse om, at skatten skulle ydes efter evne, udelukker jo på ingen måde en skattepligt hos disse grupper. Kun er det vanskeligt for os i hvert enkelt tilfælde at afgøre, om en i mandtallet opført person skal regnes til den jordbrugende (-ejende) eller den »jordløse« gruppe. Inden for Næsbyhovedbønderne er vi ganske vist sjældent i tvivl om, hvem af dem der må være landbrugere i egentlig forstand. Hvis vi ud fra afgifternes art² tør slutte, at enkelte af jordebogens personer må henregnes til de »jordløse« kategorier, så viser det sig, at disse personer oftest har været fritaget for skat eller i det mindste ydet minimale skattebeløb. Således yder Michell Strangesen i Allese (Lunde h.) 1 mk. og betaler ikke skat, Hans Tygissen i Østrup (samme h.) yder 1 mk. sommer- og 1 mk. vinterskat og betaler 16 skill., Knudt Stwre i Egense (Skam h.) præsterer 1 skæppe smør og 6 grote inne til landgilde og intet til skat, Anne Jenses i Tommerup (Odense h.) er pligtig til at yde 1 ørte havre, som hun dog ikke har leveret gennem mange år; hun betaler ikke skat. Gertrud Nielses i Korsebjerg (samme h.) er opført med en post — ligeledes gennem mange år ikke præsteret — af 1/2 ørte byg af en øde jord; heller ikke hun betaler noget til landehjælp. Lauris Skreder i Fangel (samme h.) yder 2 får og 2 lam og intet i skat. Anders Hvid og

¹ Her tales selvfølgelig kun om ekstraskatter, ikke de gængse selvejer-afgifter.

² F. eks. derved, at der til landgilde kun er ydet penge eller i det mindste ikke korn, der afgjort er blevet præsteret af alle dem, der havde agertiliggende til deres gårde.

Kaye leppes i Norup (samme h.), der kun yder smør (henholdsvis $\frac{1}{2}$ tønne og 1 fjerding), må formodes ikke at have haft avl, men at have haft lov til at græsse nogle koer på bymarken; de yder intet til landehjælp. Jordebogen meddeler imidlertid intet om, til hvilke sociale grupper hver enkelt af disse som eksempler nævnte formodede »jordløse« personer skal regnes. Man kan ikke udelukke muligheden af, at nogle af dem er gårdsæder, selv om disse vistnok på dette tidspunkt ikke i egentlig forstand var »jordløse«, men vel oftest havde en lille jordlod udlagt af den hovedgård, på hvis jord de sad. Dog ligger den antagelse nærmere for, at vi her kan have at gøre med gadehusmænd.

Disses skattemæssige status kan i nogen grad belyses ud fra skattemandtalskladden. Nu er det imidlertid ikke helt sikkert, at alle gadehusene inden for de seks herreder er medtaget eller markeret; men alene den omstændighed, at man bemærker, at en person er gadehusmand, eller at der er et gadehus i en by, kunne tyde på, at man var opmærksom på, at disse personer eller huse skattemæssig kunne have aktuel interesse. Den individuelle behandling af dem placerer dem som en mellemklasse mellem skattepligtige og skattefrie. Flertallet af gadehusmændene er uden skattebeløb, ofte overstreget i kladden og ikke overført til renskriften, men i en række tilfælde findes de markeret med skattebeløb på 11—14 skill., ja i et — ganske vist tvivlsomt — tilfælde 20 skill. Regelmæssig er der dog sket nedsættelse for de gadehusmænd, der virkelig ydede skatten.

Skattemandtallet oplyser ikke gadehusmændenes stilling nærmere; nogle har vel været ugedagsmænd uden avl, andre landhåndværkere¹, der dog også har kunnet skjule sig under benævnelserne *hus-* og *gårdmænd*² samt inderster. Heller ikke om disse kategorier giver mandtallet megen oplysning, men af de registrerede forholdet det sig som ved gadehusmændene, at nogle er sluppet helt fri, mens andre har ydet eller i det mindste er blevet sat for 8—16 skill.

¹ Michell Skredere i Grindløse (Krogsbølle s., Skam h.) og muligvis Jep Smædt i Brylle (samme s., Odense h.) bor i gadehuse.

² D. v. s. folk, der bor til huse eller i gårde hos andre.

En særlig omtale fortjener *landhåndværkerne*. Disse kan kun udskilles ved, at de har et håndværksfag som tilnavn, og her må det understreges, at vi ingenlunde har vished for, at en mand altid har praktiseret den bestilling, som hans tilnavn angiver. Imidlertid frembyder gruppen af personer med håndværkstilnavne et broget billede. Håndværkere med avl har været skattepligtige, mens de, der har siddet i gadehuse, synes at have været afhængig af et skøn om deres skatteevne. Blandt de enkelte fag udskilles skrædderne som en gruppe med særlig små skattebeløb, der endda ofte er nedsat. Derimod har smedene satser, der falder omkring gennemsnittet. I kladden findes også et par sudere og en enkelt sadelmager, alle med normalsatser, der dog i intet tilfælde er indgået.

Endelig skal de (efter skattebrevene) skattefrie kategorier ganske kort omtales. Det ser ud til, at *møllerne* overalt er gået fri¹. *Hyrderne* ligeledes², men i modsætning til møllerne er de ofte medtaget i kladden med bemærkningen: hyrde. Også *degnene* har man i en del tilfælde fundet fornødent at markere særskilt i kladden; oftest har de intet ydet, enkelte med tilnavnet Degn har dog betalt skat, men det er usikkert, om de alle har været i embede³. At de præstegårde, hvorpå præsten selv sad, i overensstemmelse med skattebrevene har været fritaget, kan der ikke herske nogen tvivl om, ej heller, at der har været betalt skat af alle de gårde, der ellers lå til sognepræstens bord. Mandtallet, især kladden, er ret omhyggelig med at bemærke, at en person »siddes på præstegården«. Det egentlige tyende har næppe betalt skat i denne tid⁴.

¹ Jfr. dog Jepp Møllere i Væde (Skovby h.), der yder 1 mark, og Knut Møllere i Skamby (Skam h.), der præsterer 22 skill.; men om det drejer sig om faktiske møllere kan vi ikke vide med sikkerhed.

² Dog yder Jess Wester, der er hyrde i Stensby (Skam h.), 13 skill., mens Iess Iepß, hyrde i Maderup (Skovby h.), er sat for 20 skill., der dog ikke er betalt.

³ Således Ies Degn i Grindløse (Skam h.) 20 skill., Henric Degn i Skamby (samme h.) 24 skill. og Ies Degn i Nærá s. (Aasum h.) uden individuel ydelse.

⁴ Under Biskorup (Odense h.) er opført: en karl, uden ydelse og ikke medtaget i renskriften.

Hvad *ugedagsmændene* angår, så er det ganske klart, at adelens og efter al sandsynlighed også kronens ugedagsmænd uden avl er gået fri. Man kan dog finde eksempler på, at adeliges ugedagsmænd er blevet sat i skat¹, hvilket vistnok må betegnes som fejltagelser. Næsbyhoveds 8 ugedagsmænd i Stige (Lunde h.) yder ikke noget, og mon vi ikke tør slutte, at også ugedagsmændene til de andre kongelige slotte og hovedgårde er gået fri? Om kirkens ugedagsmænd har haft den samme begunstigede stilling kan desværre ikke efterspores i vort materiale².

Noget tyder på, at i det mindste *herredsfogden* har været fritaget for at yde skat³, hvorimod en utvivlsom *birkefoged*, Nes Hansß i Lumby (Lumby birk), yder 2½ mark, den højeste individuelle ydelse i hele mandtallet. Herredsfogdernes formodede skattefrihed kan måske skyldes, at de har spillet en — desværre ukendt — rolle ved skatteudskrivningerne⁴.

Alt i alt viser analysen af mandtallet, at skattebrevenes bestemmelser om, hvilke klasser der skulle være fritagne, stort set er sket fyldest, men også, at der har eksisteret visse mellemgrupper, hvor skattepligten har været afhængig af et skøn.

Ved jævnførelsen af landgilden med landehjælpen konstaterede vi langt større udsving i landgildetyngerne end i skatte-tyngerne, der grupperede sig omkring gennemsnittet, de 20 skill. Sjældent nåede de ned under 16 eller op over 24 skill. Hele opstillingen viser, at jordebøgenes landgildeopgivelser ikke kan have været grundlaget for udmålingen af de enkelte persons

¹ Således Prebjørn Podebusks ugedagstjenere i Korup s. (Skam h.), der er sat til bestemte ydelser, der imidlertid ikke er præsteret.

² For fuldstændighedens skyld bemærkes, at Ness Kældersvend i Nederholluf (Aasum h.) ses at have ydet landehjælp, hvorimod Hans Perß, der er skovfoged i Dalum (Odense h.), i kladden er sat for en ringe ydelse af 3 skill. og ikke er gået med over i renskriften. Knut Skytte i Toderup (Skovby h.), Iess Skytte i Skamby (Skam h.) og Hans Skytte i Dyrup (Odense h.) yder fra 16 til 22 skill.

³ Således yder Per Huid i Egense (Lunde h.) og Hans Henriksen i Bedeslev (Skam h.), der begge er herredsfogder, ikke noget.

⁴ Særlig ulykkelige tildragelser har formentlig kunnet bevirke nedsættelse eller bortfald af skatten. For en bonde i Anderup (Lunde h.) er gården brændt, hvorfor man har streget hans navn i kladden.

skat. Men, som det i det følgende skal ses, er opstillingen ingeniende uden værdi. Ved de supplerende oplysninger herfra kan vi se, hvorledes den enkelte skatteydere skattesats forholder sig til den af ham ydede landgilde; og er en person først fundet i en af de to sidste og i mange henseender meget interessante Næsbyhovedjordebøger, får vi betydelig større mulighed for at besvare spørgsmål vedrørende baggrunden for hans skatteligning.

Som ovenfor¹ nævnt anføres det regelmæssigt i både mandtalskladden og -renskriften, at en ydelse er betalt, idet skriveren i venstre margin har skrevet et r(esoluit) eller — i sjældne tilfælde — et d(edi)t. Disse ord står hos de fleste personer; hos en del står r(esta)t². Hos nogle personer står ikke vedføjet noget, uagtet de er blevet pålagt skattebeløb. D. v. s. at man med temmelig stor sikkerhed kan gå ud fra, at disse skattebeløb ikke er indgået. At sige noget om grunden hertil kan vel i de fleste tilfælde ikke lade sig gøre. Dog har man hos de landehjælpsydere, der er Næsbyhovedtjenere, nogen mulighed for at efterspore årsagen. I lenets jordebøger anføres nemlig som i skattemandtallet, at en ydelse er indgået, idet der ud for denne markeres et d(edi)t. Ydermere giver i særlig grad de to sidste jordebøger, fra 1509 og 1510, en del oplysende marginalnoter, f. eks. at en mand er død eller at en gård ligger øde, og at der derfor ikke skal betales landgilde af den. Slår vi nu de skatteydende næsbyhovedtjenere, hvis landehjælpsydelse ses ikke at være indgået, efter i jordebogen, vil vi i flertallet af tilfældene se, at netop disse personer har haft vanskeligheder med at yde deres landgilde, idet flertallet af landgildeposterne ikke er vedføjet noget dt. Netop året 1510 synes at have været et vanskeligt år for bønderne i de fem herreder, der lå til Næsbyhoved slot. Ved en optælling af de ikke-ydede landgildeposter når vi for 1510 til det resultat, at i alle fem herreder er 198 poster ikke indgået, mens de tilsvarende tal for de andre fire år, for hvilke vi har jorde-

¹ Jf. s. 319.

² rt. både for resoluit og restat, men sidstnævnte udtryk er markeret på en anden måde, dog således, at man af sammenhængen på de steder, hvor det forekommer, på ingen måde er i tvivl om betydningen af det.

bøger, er: 1502: 109, 1503: 35, 1505: 139 og 1509: 129. I ganske særlig grad er antallet af ikke-præsterede poster stort i Skam herred, ialt 88 af de 198, mens Lunde, hvori findes lidt flere Næsbyhovedtjenere, kun kan opvise 55 ikke-ydede poster. Af de tre herreder, der er medtaget i skattelisten, er netop Skam det med det største antal ikke-indgåede landehjælpsydelse. Ser vi på de *enkelt* Næsbyhovedtjenere, der ikke har betalt skat og i det højeste meget ufuldkomment har svaret deres landgilde, bemærker vi i mange tilfælde, at manden er sat i skat, men beløbet ikke indgået (Jep Nielsen i Fremmelev, Claus Skreder i Østrup, begge i Lunde h., Lauris Clauß i Baardesø og Matz Yebß i Brønstrup, begge i Skam h.), i andre, at det oprindelige ligningsbeløb er nedsat (Matz Knudtß i Hjorslev, Lunde h.), eller også — og dette er især tilfældet hos dem, der overhovedet ikke har ydet deres landgilde i 1510 — at de slet ikke optræder i mandtallet (Hans Clemetsß i Lumby¹, Lunde h., Hans Henriksen i Bedeslev i Skam h. og Hans Stage i Marslev i Bjerger h.). Vi ser altså, hvor omhyggeligt man har taget individuelt hensyn til en skattepligtigs økonomiske utilstrækkelige evne.

Denne konstatering af parallelliteten mellem restancer af skat og landgilde fører os ind på spørgsmålet, om der da ikke i *store træk* består en relation mellem skattesatsen og landgilden? Relationerne kan ganske vist ikke findes ved en umiddelbar betragtning, men de viser sig, når man fordeler de enkelte landgildetynger med tilhørende landehjælpstynger i en række efter landgildetyngerne ordnede grupper og så af hver gruppe uddrager den gennemsnitlige landehjælpstynge.

Fordeler man de landgildeydende personer inden for de undersøgte dele af Næsbyhoved len i sådanne grupper efter landgildens størrelse², fås følgende gruppering:

¹ I jordebogens højre margin står: Hand skall side frij thri ord for landgilde.

² Udeladt er alle tyngerne under 16 skill., da der af disse alligevel ikke ydes noget til landehjælp, og alle tyngerne på 177 skill. og derover, da disses mellemproportional som følge af deres ringe antal nærmest ville blive misvisende.

Grupper af landgildetynger	Gennemsnitlig landehjælpstyng	Gennemsnit taget af
1. 17- 32 skill.	15,8 skill.	5
2. 33- 64 -	18,3 -	27
3. 65-112 -	19,4 -	61
4. 113-176 -	20,8 -	60
I alt...	19,6 -	153

Man ser her, at der mellem første og sidste gruppe, hvoraf den første omfatter landgilder på 1—2 mark og den sidste fra 7 til 11 mark, i gennemsnitslandehjælpstyng er et udsving på 5 skill.; heraf falder halvdelen på overgangen mellem første og anden gruppe. Mens landgilden her er 5—6-doblet, er skatten kun steget med ca. 31 %.

En opdeling af landgildetyngerne på grupper, der afskæres ved hver fulde mark tyng, giver en mere differentieret skala. Skillepunkterne, der i modsætning til den lige anførte gruppering har lige store mellemrum, er valgt mekanisk uden hensyn til, at andre grupperinger kunne vise sig mere »formålstjenlige«. Resultatet bliver da:

Grupper af landgildetynger	Gennemsnitlig landehjælpstyng	Gennemsnit taget af
1. 1- 16 skill.	ikke medtaget	
2. 17- 32 -	15,8 skill.	5
3. 33- 48 -	18,7 - ?	7
4. 49- 64 -	18,1 -	20
5. 65- 80 -	19,1 -	16
6. 81- 96 -	19,9 -	26
7. 97-112 -	19,1 - ?	19
8. 113-128 -	20,3 -	25
9. 129-144 -	20,6 -	17
10. 145-160 -	21,4 -	12
11. 161-176 -	21,7 -	6

Ser vi bort fra den første ikke medtagne gruppe og begynder med gruppen 17—32 skill. og så sammenligner denne med den sidste gruppes gennemsnit, er der med en 8-dobling af landgilden kun tale om en øgelse af gennemsnits-landehjælpsydelsen på knap 6 skill. eller ca. 38 %, hvis vi tager udgangspunkt i den anden gruppes mindste landgildetyng. Begynder man med tredje gruppe,

den fra 33 til 48 skill., er forskellen mellem denne og sidste gruppe kun 3 skill., d. v. s. at sidste gruppe ligger 15—16 % højere end tredje. Påfaldende er det, at 4. gruppe, 49—64 skill., ligger ca. $\frac{1}{2}$ skill. under 3. gruppes gennemsnit, ligesom man heller ikke skulle vente, at 7. gruppe, 97—112 skill., ligger det meste af en skilling under den foregående gruppes gennemsnit. Nu må det imidlertid understreges, at disse to uregelmæssigheder i en ellers jævnt stigende skala kan skyldes, at gennemsnitstallene er udregnet på grundlag af små grupper af forskellig størrelse. Dette må vi især have for øje, når vi ser på overgangen mellem 3. og 4. gruppe. Gruppe 3's høje gennemsnit er stærkt influeret af et enkelt tilfælde, en smed i Ugerslev (Skam h.), der med en landgildetyngte på 34 skill. yder 24 skill. til landehjælp. Tages han ud af opstillingen, går gruppe 3's gennemsnit ned til 17,8 skill. og er således under den følgende gruppes gennemsnit. Gruppe 7's uregelmæssige gennemsnit kan derimod ikke forklares af det overleverede materiale. Dog kan det anføres, at normalsatsen, 20 skill., er den karakteristiske ydelse allerede for denne landgildestørrelse.

Som ovenfor¹ nævnt synes de folkelige ligningsmænd at have næret en vis uvilje mod at fjerne sig alt for meget fra gennemsnitsskatteydelsen, de 20 skill. Man kan endog finde hele byer, hvor så at sige alle skatteyderne har præsteret de 20 skill.² Til belysning af dette forhold er en opstilling med udgangspunkt i normalsatsen, de 20 skill., flankeret af tyngterne på henholdsvis under og over 20 skill., meget talende. Dersom vi vælger landgildetyngtegrupper, der afskæres ved hver fulde 2 mark tyngte, får vi følgende skema:

Landgildetyngtegrupper	Antal skattepligtige, der yder:			
	til og med 19 skill.	20 skill.	21 skill. og derover	I alt
1— 32 skill.....	7			7
33— 64 —	17	5	5	27
65— 96 —	12	24	6	42
97—128 —	12	20	15	47
129—160 —	3	10	17	30
160— —	2	4	6	12
I alt...	53	63	49	165

¹ Jf. s. 327.

² Således alle skatteydere i Vedby (Sønderse s., Skovby h.), alle på nær en i Grindløse sogn (Skam h.) og alle — på nær to — i Orreslev (Sønderse s., Skovby h.).

Vi ser, at 63 af 165 skatteydere eller henved $\frac{2}{5}$ har betalt normalsatsen. Af de 53, der har ydet indtil og med 19 skill., har de 48 eller ca. $\frac{9}{10}$ en landgildetyngte på indtil 8 mark, og af de 49, der betaler 21 skill. og derover, ligger de 38 eller over $\frac{3}{4}$ i grupperne fra 6 mark og opefter, mens normalsatsen dominerer mellemgrupperne med over halvdelen.

Man kan rette berettigede indvendinger mod at sprede et ikke-fejlfrit materiale så meget, som det er gjort her. Fremdeles tør man jo ikke fastholde, at landgilden er et fuldgyldigt udtryk for gårdenes størrelse eller ydeevne. Men selv om der ikke er nogen fast relation mellem landgilde og skat, fremgår det dog klart, at større landgilde *gennemgående* har betydet større anslået skatteevne. Det vil med andre ord sige, at spørgsmålet, om den rige har hjulpet den fattige ved udredelsen af landeskatter, i det store og hele må besvares bekræftende, også i forhold til jordbesiddelsen, det være sig eje eller fæste. Den riges hjælp til den fattige har bestået deri, at han betalte *over* normalsatsen, de 20 skill., mens den fattige med landgildetyngte på op til 100 skill. betalte *under* gennemsnittet. En sådan »hjælp« har sikkert været af forholdsvis ringe betydning for de mindre bønder og den økonomisk svage del af den skattepligtige befolkning på landet.

Skattebrevet sagde, at hver fire mand skulle betale 5 mark, og både mandtalskladde og renskrift godtgør, at hver by og hvert sogn har betalt en sum, der ret nøje svarede til antallet af læg i byen eller sognet, multipliceret med lægsydelsen. Nu er det langt fra givet, at det enkelte læg repræsenterede samme skatteevne inden for de enkelte sogne og landsbyer i området. En sammenstilling af skatelistens opgivelser med landgildeydelse i de enkelte sogne vil illustrere den ulige fordeling af skattebyrden.

Ved denne undersøgelse er kun medtaget sådanne sogne, hvori der findes et så stort antal Næsbyhovedbønder, at et udregnet gennemsnitstal må skønnes at være et nogenlunde pålideligt udtryk for, hvor tungt ekstraskattebyrden har ramt sogneboerne. Forudsætter vi, at en Næsbyhovedgård med en bestemt landgildetyngte i eet sogn er jævnstor med en anden Næsbyhovedgård af samme landgildetyngte, men beliggende i et

andet sogn, vil undersøgelsen bedst kunne foretages ved, at man regner ud, af hvor stor en landgildetyngge man inden for hvert sogn *gennemsnitlig* skulle yde 1 skilling til landehjælp.

Af Lunde herred medtager vi 6 sogne, som vi har fundet brugbare, og resultaterne, udregnede efter skattelistsens opgivelser, blir:

i Lunde s. ydes 1 skill. landehjælp af 5,1 skill. landgildetyngge,
i Østrup s. ydes 1 skill. landehjælp af 4,4 skill. landgildetyngge,
i Norup s. ydes 1 skill. landehjælp af 5,5 skill. landgildetyngge,
i Hjadstrup s. ydes 1 skill. landehjælp af 5,3 skill. landgildetyngge,
i Skeby s. ydes 1 skill. landehjælp af 6,7 skill. landgildetyngge,
i Lumby s. ydes 1 skill. landehjælp af 5,4 skill. landgildetyngge¹.

I de fire af disse sogne er udsvinget i gennemsnitlig landgildetyngge kun 0,4 skill.; Østrup s. ligger ca. 1 skill. under disse 4 sognes gennemsnit og Skeby sogn tilsvarende godt 1 skill. højere. Hvad Østrup angår må det bemærkes, at gennemsnittet er taget af 7 landgildetyngger, mens de andres, bortset fra Hjadstrup sogns, er taget af et større antal. Hvad angår Skeby findes her den størst forefundne landgildetyngge i området, så stor, at man vægrer sig ved at tro, at den er et udtryk for gårdens størrelse².

I Skam herred er medtaget nedenstående 7 sogne:

i Grindløse s. ydes 1 skill. landehjælp af 4,9 skill. landgildetyngge,
i Krogsbølle s. ydes 1 skill. landehjælp af 5,9 skill. landgildetyngge,
i Bedeslev s. ydes 1 skill. landehjælp af 6,8 skill. landgildetyngge,
i Skamby s. ydes 1 skill. landehjælp af 4,3 skill. landgildetyngge,
i Klinte s. ydes 1 skill. landehjælp af 4,4 skill. landgildetyngge,
i Ugerslev s. ydes 1 skill. landehjælp af 3,8 skill. landgildetyngge,
i Nørre Nærá s. ydes 1 skill. landehjælp af 5,4 skill. landgildetyngge.

Her er udsvingene lidt større end i Lunde herred, idet 3,8 skill. er lav- og 6,8 skill. toppunkt. Det må dog understreges, at

¹ Bonde nr. 2 i Lumby, Niels Hansen Foged, er ikke medtaget i udregningen, da han sandsynligvis er selvejer og hans landgildetyngge ikke noget udtryk for hans faktiske formue og skatteevne. Han yder jo også det dobbelte af gennemsnittet med en landgildetyngge på 134 skill.

² Det skyldes, at manden (Tomes Laurisen) yder en hel tønne smør til landgilde.

dette for en del kan skyldes, at gennemsnitsudregningerne er foretaget på grundlag af forholdsvis få, fra 5 til 18 landgildetynger.

I Odense herred er medtaget 3 sogne:

i Tommerup s. ydes 1 skill. landehjælp af 6,0 skill. landgildetynge,
i Verninge s. ydes 1 skill. landehjælp af 3,7 skill. landgildetynge¹,
i Brylle s. ydes 1 skill. landehjælp af 5,5 skill. landgildetynge.

Sammenligner vi gennemsnitstallene for de enkelte sogne i de tre herreder, ser vi, at den laveste landgildetynge, hvoraf der ydes 1 skill. til landehjælp, er 3,7 skill. (Verninge s.), mens den højeste er 6,8 skill. (Bedeslev s.). Sætter vi nu, at alle har ydet gennemsnitsydelsen, 20 skill., vil de personer, der har ydet den, have gårde af flg. gennemsnits-landgildetynge, taget sogn for sogn:

Lunde herred:

Lunde	sogn	102	skill.
Østrup	-	88	-
Norup	-	110	-
Hjadstrup	-	106	-
Skeby	-	134	-
Lumby	-	108	-

Skam herred:

Grindløse	sogn	98	skill.
Krogsbølle	-	118	-
Bedeslev	-	136	-
Skamby	-	86	-
Ugerslev	-	76	-
Klinte	-	88	-
Nørre Nærá	-	108	-

Odense herred:

Tommerup	sogn	120	skill.
Verninge	-	74	-
Brylle	-	110	-

¹ En bonde i Langsted, Jens Hanssen, er ikke medtaget, da han er pligtig at yde 13 skill. af en landgildetynge på 8 skill.

Indenfor de 16 anførte sogne har normalsatsen på 20 skilling saledes måttet betales af gårde, hvis gennemsnitlige landgildetyngte varierede fra 74 til 136 skilling. D.v. s. at den mindre gennemsnitsejendom i Verringe sogn har måttet yde det samme til landehjælp som den 80 % større gård i Bedeslev. Nu kan sådanne gennemsnitsudregninger være behæftet med fejl. I nogen grad kan billedet blive skævt ved, at tallene er udregnede på grundlag af et forskelligt, ofte ret lavt antal personer og ved, at landgildetyngterne må karakteriseres som et både ensidigt og ufuldstændigt udtryk for de skattepligtiges formue. Det gælder navnlig de eventuelle selvejere med de lavere jordebogsafgifter. Vi mangler mulighed for at gøre det materiale, vi arbejder med, helt repræsentativt. Vi må indrømme, at tallene på ingen måde må forstås »på en skilling«, men vil dog fastholde, at der må have været stor forskel på ligningen i de enkelte sogne, selv af samme formues størrelser. Problemet uensartet beskatning af de enkelte geografiske enheder som følge af bestemmelsen om læglægning af de skattepligtige var således aktuelt i begyndelsen af det 16. århundrede; det blev først forbeholdt en meget senere tid at skabe et ensartet og mere retfærdigt grundlag for påligningen af skatter til statsmagten.

Skal vi drage en konklusion af dette forsøg på en udredning af ekstraskatteudskrivningens sociale side, der jo desværre kun omfatter een skatteudskrivning, som vedrører en ringe del af Danmark, så må det — så vidt jeg kan se — blive denne, at vi her i kong Hans' regeringstid befinder os i en overgangstid, et mellemstadium mellem den rene kopskat, som vi finder indtil midten af det 15. årh., og den skattepålæggelse efter kategorier (selvejere, alm. fæstere, gårdsæder, pebersvende o. s. v.), som vi finder fuldt udformet i 1540'rne.

Zusammenfassung.

Im Jahre 1507 kommt zum ersten Male in den Steuerbriefen betreffend Ausschreibung von extraordinären Steuern der Ausdruck: »der Reiche helfe dem Armen« vor. Das Ziel dieser Abhand-

lung ist zu untersuchen, ob dieser Anspruch des Steuerbriefes wirklich erfüllt worden ist und — im Anschluss daran — zu versuchen, den ganzen Verlauf des Einschätzungsvorganges und die Frage über den Umfang der Steuerpflicht zu entwirren.

Das Untersuchungsmaterial ist eine Steuervolkszählung von Fünen von dem Jahre 1511, die 6 von den 12 fünischen Harden deckt. Zum Vergleich damit sind Grundbücher von dem Näsbyhoved Lehn von den Jahren 1502, 1503, 1505, 1509 und 1510 bewahrt, deckend 5 von den 6 Harden. Die Steuervolkszählung liegt in zwei Gestalten vor: Kladder (Volkszählung) und Reinschrift (Register). In der Kladder sind die einzelnen Personen grösstenteils mit individuellen Leistungen angeführt, wogegen dieselben Personen in der Reinschrift in grösseren oder kleineren Steuerlagen gesammelt sind. Der Steuersatz war 5 Mark für eine Lage von 4 Personen oder 20 Schilling im Durchschnitt per Steuerzahler. Sowohl Kladder als Reinschrift markiert, dass die einzelnen Steuerbeträge bezahlt sind, und gibt eine Reihe von anderen wertvollen Auskünften.

Die Verwaltung der Steuerausschreibung in den einzelnen Lehnen war gemeiniglich dem Lehnsmann überlassen, obwohl man auch in einigen Fällen andere als Steuerverwalter finden kann. Die praktische Arbeit war dem Lehnschreiber (oder eventuell fremden Schreibern) überlassen, der von Kirchspiel zu Kirchspiel gereist ist und alle Personen mit selbständigem Hausstand in seine Volkszählungshefte aufgeführt hat. Die eigentliche Lagerlegung mit 4 Personen in jeder Lage und die Festsetzung der individuellen Leistungen der Lagepersonen war indessen den Bauern selbst überlassen; leitend bei dieser Arbeit sind einige schon bei der Volkszählungsabfassung ernannte Volkszählungsvorsteher und Lagermänner gewesen.

Der Anspruch des Steuerbriefes, dass der einzelne nach seinem wirtschaftlichen Vermögen geben sollte, ist augenscheinlich richtungsgebend für die volklichen Einschätzer gewesen. Die Graduierung der Einzelsteuerleistungen ist von dem Durchschnitt, den 20 Schilling, aus vorgenommen worden und ist nur schwach: 3—4 Schilling in fallender oder steigender Richtung. Diese Graduierung hat entweder innerhalb der Lagen oder innerhalb ganzer Städte stattgefunden. Bei der letzten Verfahrungsweise kann man in weit den meisten Fällen eine paarweise Graduierung beobachten: 19 und 21, 18 und 22, 17 und 23 Schilling usw. Umschätzungen sind in einigen Fällen vorgenommen. Die ganze Steuerausschreibung ist in mindestens zwei Tempi geschehen: zuerst die Volkszählungsabfassung, später die Eintreibung der Steuer; dazwischen

oder unmittelbar nach der Volkszählungsabfassung sind die Lagelegung und die Verteilung der individuellen Leistungen erfolgt.

Vermittelt der erwähnten Näsbyhoved — Grundbücher können wir uns einigermaßen Auskunft über den Hintergrund der Variationen der individuellen Steuerleistungen, die die Volkszählungskladde erweist, verschaffen. Es hat sich gezeigt, dass die allüberwiegende Mehrheit der Personen in dem letzten Grundbuch (von 1510) in der Steuervolkszählung wiederzufinden ist. Wir haben hierdurch Möglichkeit zu sehen, wie die individuellen Steuerbeträge im Verhältnis zu den Grundbuchsabgaben d. h. der Landsteuer variierten. Vermittelt Konvertierungspreise für Naturalien, aufgeführt in dem Grundbuch selbst, und durch andere Quellen können wir die gesamte Landsteuer in eine einzelne Zahl umrechnen, die Landsteuerlast benannt wird, während der individuelle Steuerbetrag Landeshilfelast benannt wird. Eine Zusammenstellung der Landsteuerlast und der Landeshilfelast der einzelnen Personen ist vorgenommen, die deutlich grösseren Ausschlag für die Landsteuerlasten als für die Landeshilfelasten erweist.

Bevor diese Liste näher behandelt wird, ist die Frage über die Steuerpflicht oder die Steuerfreiheit der einzelnen sozialen Kategorien zu untersuchen. Trotz der Unsicherheitsmomente, die hiermit verbunden sind, können wir mit Hilfe der Näsbyhoved-Grundbücher feststellen, dass jeder Besitzer oder Nutzniesser eines Landgutes mit Zubehör, Anbau und Bestand steuerpflichtig gewesen ist, während die »foldlosen« Kategorien der Landbevölkerung (Tagelöhner, Häusler und Hufner, Landhandwerker) entweder von Steuer befreit waren oder nur minimale Beträge geleistet haben. Befreit waren auch die Müller, die Hirte und die Küster sowie die Pfarrhöfe, in denen der Pfarrer selbst wohnte, dagegen nicht die anderen Höfe, die zum Tisch des Pfarrers lagen. Die Wochenarbeiter des Adels und nach aller Wahrscheinlichkeit auch die der Krone haben nicht Steuer bezahlt. Alles in allem sind die Bestimmungen der Steuerbriefe mit Bezug auf Steuerpflicht und Steuerfreiheit eingehalten worden.

Wir kehren jetzt zurück zu der Liste mit Landsteuerlasten und Landeshilfelasten. Mittels der Landsteuerangaben bekommen wir Möglichkeit, den Hintergrund für zum wenigsten die Steuerverteilung der Näsbyhoved-Bauern zu beantworten. Wir können dann z. B. sehen, dass die Bauern, die nicht imstande waren, die auf sie verteilte Steuer zu bezahlen, auch nicht völlig ihre Landsteuerverpflichtung haben beseitigen können. Schliesslich geht hervor, wenn man die einzelnen Landsteuerlasten mit dazu ge-

hörenden Landeshilfelasten in eine Reihe nach den Landsteuerlasten geordnete Gruppen verteilt und danach die durchschnittliche Landeshilfelast aus jeder Gruppe auszieht, dass die grössten Gruppen der Landsteuerlasten auch die grösste durchschnittliche Landeshilfe leisten. Jedoch ist der Ausschlag an den Landeshilfelasten viel geringer als der Ausschlag an den Landsteuerlasten. Eine Aufstellung mit Ausgangspunkt in dem Normalsatz, 20 Schilling, flankiert von den Lasten von beziehungsweise unter und über 20 Schilling, zeigt, dass ungefähr $\frac{2}{5}$ den Normalsatz bezahlt haben. Die aufgeführten Aufstellungen erweisen klar, dass höhere Landsteuer durchgehends grösser angeschlagene Steuerfähigkeit bedeutet hat. Die Frage, ob der Reiche dem Armen durch die Extrasteuerausschreibung geholfen habe, muss deshalb im grossen ganzen bejahend beantwortet werden; jedoch ist »die Hilfe« von verhältnismässig geringer Bedeutung für den wirtschaftlich schwachen Teil der Landbevölkerung gewesen.

Eine kirchspielsweise Vergleichung der Angaben der Steuerliste mit den Landsteuerlasten erweist, dass Näsbyhoved-Höfe mit gleicher Landsteuer, aber gelegen in verschiedenen Kirchspielen, die Landeshilfe mit stark variierenden Beträgen geleistet haben. Denkt man sich, dass alle die Durchschnittsleistung, 20 Schilling, geleistet haben, wird diese von Höfen bezahlt sein, deren durchschnittliche Landsteuerlast zwischen 74 und 136 Schilling variierte.

Die Konklusion dieser Untersuchung muss diejenige werden, dass wir uns in der Regierungszeit des Königs Hans in einer Übergangszeit befinden, ein Zwischenstadium zwischen der reinen Kopfsteuer, die wir bis Mitte des 15. Jahrhunderts finden, und der Steuerauferlegung nach Kategorien (Freibauern, Pachtbauern m.m.), die wir in den 1540'ern völlig ausgeformt finden.
